

Apariția tiparului slavon, premergătorul tiparului românesc

Arhim. Veniamin Micle

Prima carte tipărită în limba slavonă este un Liturghier catolic, numit *Missale*. Apariția are loc în anul 1483, probabil la Veneția¹, cu litere glagolitice pentru croații catolici din Slovenia și Dalmația². Se știe că limba paleoslavă a folosit două alfabet: unul glagolitic, altul chirilic; primul reprezintă o adaptare a scrierii minuscule cursive bizantine, iar al doilea este o reproducere a scrierii unciale sau majuscule bizantine. Această scriere și-a însușit-o Biserica apuseană și a folosit-o în acțiunile ei de convertire la catolicism, fiind deosebită de chirilică și numită „*caratteri illyrici*”³. Unii cercetători atribuie apariția acestui Liturghier slavon ieromonahului Macarie din Muntenegru, care l-ar fi tipărit la Veneția, unde însoțea pe principele George Cernoievič, cel care va înființa mai târziu tipografia de la Cetinje⁴.

După *Missalul* catolic din 1483, tiparul slavon apare în Polonia, țară care a cunoscut arta imprimării tipografice încă din anul 1474⁵. La început, aici se tipăreau opere în limba latină, iar din anul 1491 se editează cărți în slavona bisericească⁶ pentru ortodocșii de răsărit⁷, datorită întreprinderii comerciale a librarului Johann Haller din Augsburg, cu scopul de a le răspândi printre ruteni și români⁸.

Cele dintâi cărți tipărite în slavonă, cu litere chirilice, apar la Cracovia, în anul 1491; prima a fost un *Octoih*, urmat de o *Psaltire* și un *Triod*, datorate germanului Schweipoldt Fiol din Frankfurt pe Main, ajutat de Rudolf Borsdorf din Braunschweig⁹. De origine germană, Schweipoldt Fiol s-a stabilit de tânăr la

¹ Virgil Molin, *Un incunabul în tipar glagolitic: „Breviarium illyricum”*. Însemnări pe marginea exemplarului aflat la Sibiu, în „*Studii Teologice*” X (1958), nr. 7-8. p. 498, nota 12.

² Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 85; Nerva Hodoș, *Începuturile tipografiei în Țara Românească*, în „*Convorbiri literare*” XXXVI (1902), p. 1053.

³ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 506.

⁴ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, 1940, p. 54; Gh. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 330.

⁵ Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. Traducere de Radu Berceanu. Cu o postfață de Barbu Theodorescu, București, 1976, p. 260.

⁶ Horia Matei, *Enigmele Terrei*, București, 1983, p. 198.

⁷ Virgil Molin, *Precizări în legătură cu tipărirea de cărți slavo-bisericești de la Cracovia*, în „*Biserica Ortodoxă Română*” LXXXVIII (1970), nr. 7-8, p. 757.

⁸ Nerva Hodoș, *Începuturile tipografiei în Țara Românească*, în „*Convorbiri literare*”, 1902, p. 1052.

⁹ Ivan Ogienko, *История украинского друкарства (Istoria tipografiei ucrainiene)* I, Lwów, 1925, p. 7-11, cf. P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie (1510) și originalele tipografiei din Țara Românească*, în „*Biserica Ortodoxă Română*” LVII (1939), nr. 9-10, p. 538, nota 1.

Cracovia; inițial lucrează ca giuvaergiu, apoi înființează o tiparniță pentru editarea de cărți slavo-bisericești. În acest scop, formează o asociație, din care mai făcea parte artistul Rudolf Borsdorf, gravor de litere, și magnatul Thurzo, sponsor și patron al cărților apărute în tipografie¹⁰. Cu Rudolf Borsdorf, Fiol încheie un contract care prevedea, printre altele, să se „păstreze secretul și să nu împărtășească altora folosul invenției”¹¹.

În perioada anilor 1488 – 1490, când s-a început săparea matrițelor, încă nu se tipărise cu „buchii chirilice” care să le servească de model¹². Pentru rezolvarea situației și-au procurat manuscrise slave aflate în circulație cu semne specifice chirilice, provenind din școlile de copiiști-caligrafi și miniaturisti din Moldova, așa cum a observat paleograful rus A. I. Sobolevski în urma studiilor efectuate asupra grafiei literelor slave semiunciale din cărțile tipărite la Cracovia¹³. El afirmă că „*au la temelia lor texte de origine românească*”, manuscrise slave cu ortografia folosită în țările române în secolul al XV-lea, conchizând că „*au fost publicate*”, foarte probabil, la comenzile primite din Țara Românească și Transilvania¹⁴, observație reprodusă și de Ștefan Ciobanu¹⁵. De asemenea, limba cărților lui Fiol este de redacție rusă apuseană, caracteristică unor manuscrise ortodoxe copiate în Moldova unde se folosea și slava bisericească de redacție rusă apuseană¹⁶.

Schweipoldt Fiol, primul tipograf din lume care imprimă cărți în limba slavonă cu caractere chirilice¹⁷, editase până la 21 noiembrie 1491 un număr de cinci titluri¹⁸, anume: *Octoihul*, *Ceaslovul*, *Triodul*, *Triodul înflorat* și *Psaltirea*. Unii cercetători consideră că au fost „*toate tipărite în anul 1491*”¹⁹, deși afirmația pare exagerată având în vedere că nici tipografia Thorresano-Manuzio, cea mai mare din Veneția, despre care se susține că avea în funcțiune 10 prese de tipar, nu ar fi reușit să realizeze această performanță tipografică²⁰. La finalul a două cărți, *Octoihul* și *Ceaslovul*, Fiol precizează că: „*S-a desăvârșit această carte în marele oraș Cracovia, în timpul domniei regelui Cazimir al Poloniei și,*

¹⁰ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 759.

¹¹ *Ibidem*, p. 751.

¹² Dr. Octavian Nițu – Pr. Mihai Manolache, *Date noi în legătură cu incunabulul slavon de la biserica „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului*, în *Biserica Ortodoxă R omână* XC (1972), nr. 11-12, p. 1249.

¹³ Dan Dumitrescu, *Meșterul tiparelor*, în *Magazin istoric*, IV (1970), nr. 4, p. 29.

¹⁴ A. I. Sobolevski, *Румыни среди Славянских Народ*, Petrograd, 1917, extras din *Отчеты и деятельности Акад. Наук 1916*, cf. *Liturghierul lui Macarie*. Cu un studiu introductiv de P. P. Panaitescu și un indice de Angela și Alexandru Duțu, București, 1961, p. XXXVIII, nota 2.

¹⁵ Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, p. 294, cf. *Liturghierul lui Macarie*. Cu un studiu introductiv de P. P. Panaitescu și indice de Angela și Alexandru Duțu, București, 1961, p. XXXIII, nota 2.

¹⁶ *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII.

¹⁷ L. Demény, *L'imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie*, în *Revue roumaine d'histoire*, VIII (1969), nr. 3, p. 549.

¹⁸ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 751.

¹⁹ *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII.

²⁰ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 762, nota 44.

anume, s-a terminat de către cetățeanul cracovian Schweipoldt Fiol din Germania, de viță german, nu francon. Terminată după Nașterea Domnului, în anul 14 sute nouăzeci și 1 an”²¹. De remarcat că, din opera sa, numai acestea două îi poartă semnătura, pe următoarele evitând să le semneze²².

La 21 noiembrie 1491, Fiol este somat în fața cardinalului Friderich Jagello, fiul regelui Cazimir, și acuzat de „propagandă eretică”, fiind amenințat cu temnița. După o anchetă îndelungată, în cursul căreia s-a lepădat de orice „erezie și a jurat credință Bisericii catolice”, este eliberat la 8 iunie 1492²³. Cărțile au fost confiscate de Inchiziție, încât nici intervenția influentului magnat Thurzo nu a reușit salvarea lor²⁴. Totuși, bibliograful Kuziela susține că în bisericile din Ucraina de vest – Lvov, Podlachia, Wolhinia – s-au găsit unele exemplare, îndeosebi din cele două *Trioduri*, fapt ce presupune că, înainte de arestarea lui Fiol, unele cărți fuseseră difuzate²⁵.

După ce inchișitorul închide tiparnița, Schweipoldt Fiol semnează „jurământul de credință” și nu mai tipărește; părăsește Cracovia și se stabilește la Levocea, proprietățile lui Thurzo, unde găsește azil și i se asigură, de protectorul său, o rentă viageră de 62 zloți. Aici, după scrierea testamentului – cunoscut în original – moare și este îngropat²⁶. Totuși, există istorici care opinează că și-ar fi desfășurat activitatea în altă parte. Horia Matei ajunge la concluzia că „meșterul Schweipoldt Fiol a lucrat o vreme în Transilvania, unde a tipărit în slava bisericască, pe baza unor comenzi primite de la domnii țărilor române, continuându-și activitatea până la 1525 când a murit”²⁷. Virgil Molin nu împărtășește această opinie, afirmând că, aceste cărți, „nu se găsesc pentru simplu motiv că nu s-au tipărit niciodată”²⁸.

De asemenea, după închiderea tipografiei, la începutul anului 1492, de către autoritățile catolice ale Poloniei²⁹, dacă nu a mai tipărit Fiol se pune întrebarea: care a fost soarta tiparniței? Documentele nu mai arată nimic, dar presupuneri sunt multe: unii înclină să creadă că tipografia a fost transmisă slavilor de sud, care ar fi tipărit la Cetinje, prin intermediul Venetiei, edițiile chirilice ale ieromonahului Macarie; alții presupun că a fost mutată în Ucraina sub-carpatică, la rutenii ortodocși, sau la Vilna și chiar la Kiev. De asemenea, s-a mai crezut că diaconul Coresi († 1583) s-ar fi servit la Târgoviște sau Brașov de instalația lui Fiol. Despre toate aceste versiuni, cercetătorul Zeno Kuziela conchide că „sunt complet lipsite de temei”³⁰.

²¹ *Ibidem*, p. 763, nota 45.

²² *Ibidem*, p. 758.

²³ *Ibidem*, p. 751.

²⁴ *Ibidem*, p. 763.

²⁵ *Ibidem*, p. 763, nota 47.

²⁶ *Ibidem*, p. 760.

²⁷ Horia Matei, *op. cit.*, p. 198.

²⁸ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 763.

²⁹ I. Karataev, *Описание Славяно-Русских книг (1491-1600)*, St. Petersburg, 1878, p. 1 și urm., cf. *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII, nota 1.

³⁰ Zeno Kuziela, *Der Deutsche Schweipoldt Fiol als Begründer der ukrainischen Buchdruckerkunst (1491)*, în *Gutenberg-Jahrbuch*, 1936, p. 81, cf. Virgil Molin, *art. cit.*, p. 760, nota 38.

Referindu-se la opera tipografică a lui Schweipoldt Fiol, istoricul german G. A. Bogeng scrie: „*Apreciind felul cum a fost practicat la Cracovia pentru întâia dată tiparul cu chirilice, se justifică presupunerea că maestrul acestui tipar s-a bucurat de o foarte bună instruire în ale tipografiei*”, iar despre prima carte, *Octoihul*, afirmă că „*este un foliant somptuos cu chipuri și note gravate în lemn*”³¹.

Dintre cele cinci cărți de la Cracovia, se mai păstrează azi *Octoihul*, *Ceaslovul*, *Triodul* și *Triodul-Penticostar*; a cincia, *Psaltirea* – menționată într-o publicație din anul 1721 – nu a fost încă identificată, motiv pentru care, specialiștii pun la îndoială existența ei³². Potrivit istoricilor N. V. Varbenetz și V. I. Lukianenko, din aceste tipărituri se păstrează în Biblioteca „Saltikov-Șcedrin” din Sankt-Petersburg următoarele: *Octoihul* (două exemplare incomplete); *Ceaslovul* (cinci exemplare); *Triodul* (șase exemplare, dintre care două incomplete) și *Triodul-Penticostar* (două exemplare)³³.

Până relativ recent, dintre cărțile tipărite la Cracovia nu s-a cunoscut nici un exemplar în țara noastră³⁴. Istoricul Virgil Molin chiar scria în anul 1970 că „*nici unul din incunabulele de la Cracovia nu se află în bibliotecile noastre, nici măcar ca fragmente*”³⁵. Peste puțin timp, însă, s-a produs o „*adevărată revoluție*” în istoria tiparului, prin descoperirea, în fondul de carte veche al Bisericii din Șcheii Brașovului, a unui *Triod-Penticostar*, apărut la Cracovia, eveniment ce s-a bucurat de o mare publicitate, fiind semnalat în literatura de specialitate românească la începutul deceniului al optulea din secolul al XX-lea, făcând obiectul studiilor mai multor cercetători³⁶.

Exemplarul descoperit în biserica din Șcheii Brașovului apare sub titlul de *Penticostar*, deși este un *Triod-Penticostar*, prin conținut³⁷. Cartea, format 30,4 x 20,5 cm., cuprinde 361 de foi, având 30 de rânduri pe fiecare pagină; este legată în coperti de lemn, îmbrăcate cu piele neagră, iar hârtia are mai multe tipuri de filigran. Titlurile, vinietele și inițialele, frumos stilizate, sunt redată cu roșu³⁸. Pe fila ce urmează coperta se găsește o xilogravură, reprezentând pe Iisus Hristos răstignit, iar la picioarele Crucii se află Apostolii și femeile mironosițe. Xilogravura se găsește și la celelalte tipărituri ale lui Fiol, dar fără semnătura editorului, care pe exemplarul de la Brașov se găsește într-un chenar aparte, sub Răstignire. Potrivit unei însemnări, cartea a fost cumpărată „*în anul 1541 de*

³¹ G. A. Bogeng, *Geschichte des Buchdrucks*, vol. I, p. 630, cf. Virgil Molin, *art. cit.*, p. 758.

³² L. Demény, *art. cit.*, p. 555.

³³ *Idem*, p. 555, nota 15.

³⁴ Liturghierul lui Macarie, p. XXXIX.

³⁵ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 749-763.

³⁶ Mihai Manolache, *Cea mai veche tipăritură slavonă cu caractere chirilice din țară*, în „*Drum Nou*” (11 noiembrie 1971), nr. 8340, p. 2; Prof. dr. Emil Micu – prof. dr. Ioan Radu Mircea, *Un incunabul unicat în bibliotecile noastre*, în „*Scânteia*” (4 februarie 1972), nr. 9048, p. 4; Petru Istrate și Mihai Manolache, *Un valoros incunabul slavon cu caractere chirilice, descoperit la Brașov*, în „*Astra*”, nr. 2/1972; Catinca Muscan, *Incunabulul de la Șcheii Brașovului*, în „*Magazin*” XVI, nr. 752/1972.

³⁷ Dr. Octavian Nițu – Pr. Mihai Manolache, *art. cit.*, p. 1254.

³⁸ *Ibidem*, p. 1251.

popa Smadul sin Aldea din Râșnov"; ea ajunge curând la Biserica „Sfântul Nicolae”, probabil în timpul preotului Toma (1540-1566), unul dintre martorii prezenți la cumpărarea ei³⁹.

O analiză amănunțită a *Triod-Penticostarului* de la Brașov face Ludovic Demény⁴⁰. Comparația între trăsăturile literelor gravate în tipografia din Cracovia și chirilica specifică manuscriselor moldovenești dovedește identitatea unor buchii, ceea ce duce la concluzia că litera chirilică moldovenească a servit ca „*original*” lui Fiol și Borsdorf. Însă dovada cea mai evidentă este celebrul „*M cu poale*”, numit astfel, întrucât ductus-ul din mijlocul literei „M” depășește linia de bază⁴¹; ea se întâlnește, începând cu secolul al IX-lea, în manuscrisele grecești și slave, fiind mult practică în scrisul moldovenesc din epoca lui Ștefan cel Mare⁴². Astfel, folosirea manuscriselor din Moldova, ca izvod pentru tipăriturile lui Fiol, poate fi demonstrată documentar, prin expertiza grafică⁴³. Potrivit afirmației marelui istoric G. A. Bogeng, tipăriturile lui Schweipoldt Fiol sunt adevărate opere tipografice cu ilustrații și note xilografiate, „*un fel de bravură grafică pentru acea perioadă*”⁴⁴.

Există unele indicații că meșterul tipograf Bartholomäus Ghotan a încercat în anul 1493 să înființeze o tipografie de cărți religioase la Novgorod, în Rusia, dar nu a reușit să facă față unei asemenea sarcini. Mai mult, fanaticii religioși l-au acuzat de vrăjitorie și l-au ucis, aruncându-l în apele lacului Ilmen⁴⁵. De asemenea, unele documente relatează că, în anul 1493 s-a înființat o tiparniță cu litere chirilice la Cernigon⁴⁶.

Dacă în țările slave din răsăritul Europei – Polonia și Rusia – datorită dificultăților materiale ale autorităților catolice și ale mentalității unor fanatici, tiparul chirilic ortodox nu a reușit să se dezvolte, el a găsit loc prielnic la Veneția, centru care a îndeplinit un rol hotărâtor în dezvoltarea tiparului chirilic din secolul al XVI-lea, pentru popoarele sud-slave⁴⁷. O carte slavonă, tipărită aici și cunoscută până în prezent, este un *Breviarium* sau *Carte de rugăciuni*. Numit *Breviarium croaticum* sau *Breviarium illyricum*, apare în anul 1493, din teascurile tipografice conduse de Andreas Thorresano de Asula⁴⁸, cum adevărește însemnarea: „*Hunc Breviarium impressit magister Andreas de Thoresanis de Asula, die 13 marcij 1493*”⁴⁹. În privința formatului, *Breviarul*

³⁹ *Ibidem*, p. 1252.

⁴⁰ L. Demény, *art. cit.*, p. 557.

⁴¹ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 756.

⁴² Prot. Ioan N. Beju, *Evangeliarul de la Sibiu – cea mai veche carte românească cunoscută până acum*, în „*Mitropolia Ardealului*” XVII (1972), nr. 3-4, p. 284.

⁴³ Dr. Octavian Nițu – Pr. Mihai Manolache, *art. cit.*, p. 1250.

⁴⁴ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 758.

⁴⁵ Horia Matei, *op. cit.*, p. 199.

⁴⁶ C. D. Fortunescu, *Istoria tiparului în Țările Românești, până la începutul veacului al XVIII-lea*, în „*Almanahul grafice românești pe anul 1924*”, Craiova, 1924, p. 93.

⁴⁷ Agnes Erich, *Arta ornamentală a tipăriturilor din secolul al XVI-lea: influențe și modele*, în „*Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național*”, coordonator Dorin Teodorescu, Slatina, 2006, p. 16.

⁴⁸ Virgil Molin, *Un incunabul în tipar glagolitic...*, p. 495.

⁴⁹ Hain, *Repertorium*, 3833, cf. Nerva Hodoș, *art. cit.*, p. 1055, nota 1.

este un octav mic, aproape de buzunar, practică obișnuită la cărțile de rugăciuni foarte des folosite. Formatul paginii de hârtie este de 13,50 x 17,50 cm., culegerea literei de 7/10 cm., iar zațul, pe două coloane cu texte în negru și roșu; numărul rândurilor, între 31+33 pe coloană, având caractere glagolitice⁵⁰. Ornamentația lipsește, cu o singură excepție ce reprezintă litera „B”, cu figură și ornamentică de factură gotică; ea face parte dintr-un material tipografic mai vechi, prezentând urme de uzură vădită. Deci, maestrul Thorresano nu a proiectat o ediție deosebit de luxoasă⁵¹, deși caracterul conceput, desenat, gravat și turnat în mod cu totul special pentru această valoroasă lucrare glagolitică, îi aparține⁵².

Despre această carte, se credea că nu s-a păstrat nici un exemplar⁵³, însă Virgil Molin a avut ocazia să analizeze unul dintre ele, afirmând că: „*Grafișmul caracterelor venețiene, luat pe fiecare semn (literă) în parte, precum și ca aspect general, culegând literă cu literă, până la formarea unei pagini, apare în mod evident, ca fiind rezultatul unui talent grafic deosebit, capabil de a desena și grava matrite într-o omogenitate de stil, ce impresionează și azi și la înălțimea căruia nu s-a putut ridica nici peste 227 ani, gravorul german de la Nürnberg*”⁵⁴. De asemenea, legătura cărții este originală, fiind realizată odată cu data tipăririi; ea prezintă toate caracteristicile epocii: scoarțe din lemn de esență tare, îmbrăcate în piele de tipul marochinului, și culoarea pielii, neagră. Scoarța presată cu fier rece, fără nici o poleială de aur. Bindurile sunt patru la număr și prezintă urme de ornamentație, de asemenea în presaj sec, repetând elementul decorativ al rețelei în romburi; cusut cu sfoară pe triplu fâșii de piele, după metoda „înseilării împletite”, având sus și jos o bentiță din piele pentru întărirea cotorului și fixarea înșăilării. Ornamentația presajului de pe scoarțe s-a făcut cu ajutorul unor ponsoane, reprezentând o împletitură de desen caracteristică epocii Renașterii, iar schema de repartizare a ornamentației pe suprafața scoarței este aceea a interpunerii de trei dreptunghiuri, tipic artei thorresane⁵⁵. Imprimare în negru și roșu, tiparele au „cădere” exactă, ceea ce dovedește că tipărirea în presă s-a făcut pe baza tehnicii de „punctură”⁵⁶.

După Veneția, unde apare Breviarium în anul 1493, întâlnim în 1494 o tipografie cu litere chirilice la Cetinje din Muntenegru. Aici s-au tipărit trei cărți: *Octoihul*, partea I-a (1494), *Psaltirea* (1495) și *Molitvelnicul* (fără an). Dintre ele, numai *Psaltirea* are indicat locul de tipar: „La Cetinje” (на Цѣтиню). Întrucât în *Epilog* se repetă aceleași nume proprii, s-a dedus că și *Octoihul* s-a tipărit tot la Cetinje, și probabil *Molitvelnicul*, din care s-au păstrat numai câteva fragmente. Toate tipăriturile se datorează ieromonahului Macarie⁵⁷, care își

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *Ibidem*, p. 500.

⁵² *Ibidem*, p. 497.

⁵³ P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie (1510) și originalele tipografiei din Țara Românească*, în „*Biserica Ortodoxă Română*” LVII (1939), nr. 9-10, p. 538.

⁵⁴ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 498.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 501.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 500.

⁵⁷ Nerva Hodoș, *art. cit.*, p. 1053.

desfășura activitatea în acest centru, între anii 1493-1496. Cei mai mulți bibliografi admit că tipografia a fost adusă de la Veneția, cumpărată de la Andreas Thorresano, unde Macarie învățase meșteșugul tiparului⁵⁸. Trecerea tipografiei lui Thorresano la Cetinje este foarte probabilă, pentru motivul că tipografia slavă a lui Thorresano, după unica tipăritură din 1493, își încetează activitatea tocmai în anul când începea cea din Muntenegru, iar pe de altă parte, aspectul literelor și al ornamentelor tipografice de la Cetinje este evident de origine italiană⁵⁹. Este adevărat că unii specialiști contestă faptul aducerii tipografiei de către George Cernoievič la Cetinje, întrucât nu se poate „*invoca măcar un început de documentație*”⁶⁰. Indiferent de unde și de la cine și-a procurat garnitura de litere chirilice cu specificul ei, Macarie ieromonahul avea chirilica necesară realizării cărților cunoscute ca fiind din perioada Cetinje⁶¹.

În privința literei, P. P. Panaitescu scrie: „*Cărțile tipărite la Cetinje au aceeași literă latină din tipografia lui Janson-Thorresano*”⁶²; inițialele slave *B, P, X, O* sunt de fapt literele latine introduse în tipografia slavă cu valoarea lor din alfabetul chirilic⁶³. Deci, „*un fapt rămâne incontestabil: litera, sau buchiile, au fost venețiene, și anume ale lui Thorresano, de la care gospodarul George Cernoievič le-ar fi cumpărat și le-ar fi adus la Cetinje*”⁶⁴. Gravorii venețieni au realizat o garnitură de chirilice mai mult sau mai puțin asemănătoare cu modelul manuscrisului primit de la Macarie. După părerea autorilor sud-slavi, au realizat o literă „*mai fină și mai mică*”, cunoscută sub denumirea de „*chirilica de la Cetinje*”⁶⁵, pe care Virgil Molin o caracterizează, „*simplică, redusă la trăsăturile comune ale scrierii curente, cu ductul fără personalitatea realizatorului, luată fără îndoială după o carte-manuscris, tahigrafiată, apoi aplatizată de către gravor, care a evitat orice tendință decorativă, sau particularitate ce s-ar fi putut împrumuta după manuscris. Este evident că la gravura acestei chirilice n-a stat de veghe preocuparea de specialist rafinat și legat de datoria sau dorința de a imita la maximum posibil un manuscris frumos... De altcund, aceste cărți, zise de Cetinje, mai erau dovada unei lipse de preocupări de îngrijire estetică, începând cu intercalarea literelor inițiale improvizate și necorespunzătoare unei lucrări cu pretenții de finută artistică în stil unitar*”⁶⁶. În ce privește aspectul poligrafic al literelor minuscule, „*se găsește litera M aliniată*”, spre deosebire de „*M cu poale*” din tipăriturile lui Schweipoldt Fiol de la Cracovia⁶⁷.

Referitor la inițialele cărților tipărite la Cetinje, ele sunt foarte apropiate de cele ale cărților latine apărute la Veneția, în secolul al XV-lea. Într-un studiu,

⁵⁸ Liturghierul lui Macarie, p. XLI.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Virgil Molin, *Tradiția artistică a Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*” XXXV (1959), nr. 5-6, p. 306, nota 21.

⁶¹ *Ibidem*, p. 307.

⁶² P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 531.

⁶³ *Ibidem*, p. 539.

⁶⁴ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 306.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 306-307.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 306, nota 23.

⁶⁷ L. Demény, *art. cit.*, p. 561.

cercetătorii N. V. Varbenetz și V. I. Lukianenko demonstau că inițiala „P” din *Octoiul* de la Cetinje este foarte aproape de aceeași inițială din *Historia Romana* de Appien, operă tipărită la Veneția în 1477, de celebrul tipograf Erhard Ratdolz⁶⁸. De asemenea, lucrarea fundamentală a profesorului Dejan Medaković, intitulată *Caractere grafice a cărții sârbe tipărită în secolele XV – XVII*⁶⁹, confirmă că, pentru tipografia din Cetinje, ca și pentru tipografia chirilică din Veneția, o trăsătură caracteristică este folosirea inițialelor – uneori elemente zoomorfe – așezate în „cadre”. Trebuie subliniat că, până spre sfârșitul celui de al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, acest tip de inițiale ornamentate este singurul pe care îl descoperim atât în sudul Dunării cât și în cărțile chirilice tipărite la Veneția⁷⁰. Totuși, cercetătorii consideră lucrările ieromonahului Macarie de o excepțională valoare grafică, realizate într-o officină bine utilată, având meșteri specialiști, cu tradiție în acuratețea tipografică⁷¹.

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea apare prima tipografie slavonă pe pământul românesc, fiind instalată în Mănăstirea Peri din Maramureș, localitate situată atunci în centrul Comitatului⁷². Având statut juridic de Stavropighie a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, a îndeplinit un rol hotărâtor în lupta pentru apărarea Ortodoxiei și promovarea culturii bisericești în zona de nord a Transilvaniei. Potrivit unei „depoziție de martor”, făcută în anul 1760 de Ioan Rednic, jude substituit nobiliar din Maramureș, păstrată la Filiala Arhivelor Statului Maramureș, fondul Prefectura, „în Giulești se află o carte tipărită în limba rusă, care se numește *Pentecostarion*, ce s-a tipărit în acel claustru Peri”⁷³. Tot în perioada respectivă, începea activitatea tipografică și în Țara Românească. Alexandru Odobescu, referindu-se la anul 1495, afirma că „noi știm însă că, un ieromonah Macarie, câțiva ani mai în urmă, sau chiar pe atunci, lucra la tipografia domnească”⁷⁴, iar preotul profesor Mircea Păcurariu scrie că, „însuși Macarie, ajutat de unii călugări români, a tăiat și a lucrat literele necesare în Țara Românească”⁷⁵. Pregătirea materialului a durat mai mult timp, reușind ca în anul 1508 să scoată de sub teascurile propriei tiparnițe

⁶⁸ Ludovic Demény, *La tradition de l'imprimerie de Macarios de Valachie dans l'imprimerie sud-slave du XVIe siècle*, în „Bulletin de l'Association internationale d'études du sud-est européen”, Bucurest (1970), nr. 1-2, p. 89, nota 4.

⁶⁹ D. Medaković, *Графика српских Штампаних књига XV – XVII вв*, Belgrad, 1958, cf. Ludovic Demény, *art. cit.*, p. 89, nota 5.

⁷⁰ Ludovic Demény, *art. cit.*, p. 89.

⁷¹ Virgil Molin, *art. cit.*, p. 306, nota 19.

⁷² Pr. Gheorghe Dumitrean, *Mănăstirea din Peri, cea mai veche mănăstire ortodoxă română cunoscută în teritoriile intracarpatice*, în „Calendar vestitor și povățuitor al creștinilor din Maramureș și Sătmăr pe anii 1991-1992”, Baia Mare, 1991, p. 53.

⁷³ Filiala Arhivelor Statului Maramureș. Fond Prefectura Maramureș, *Actele politice 115/1760*, fila 2. Consemnat la 26 august 1760, relatarea lui Ioan Rednic, jude substituit nobiliar din Maramureș, din Giulești, în etate de 37 ani, cf. Aurel Socolan, *Pagini de cultură medievală maramureșeană*, în „Maramureș – vatră de istorie milenară”, vol. IV, Cluj-Napoca, 1999, p. 313, nota 5.

⁷⁴ Al. Odobescu, *Opere*, II, ediție de Marta Anineanu și Virgil Căndea, București, 1967, p. 160.

⁷⁵ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, 1980, p. 536.

Liturghierul, din care s-au păstrat mai multe exemplare în vechea Bibliotecă a Mănăstirii Bistrița din Oltenia.

